

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ดนตรีและนาฏศิลป์ไทยเป็นศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าที่เกิดจากการสร้างสรรค์และสั่งสมด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทย จนเกิดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และลักษณะของความเป็นไทย โดยศิลปะแขนงนี้ได้มีการวิวัฒนาการในด้านต่าง ๆ เรื่อยมาควบคู่ไปกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสังคมไทย

การเล่นยูคแรกนั้นมิได้มีขึ้นเพื่อความสนุกสนานบันเทิงเริงรมย์หรือเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดเพียงอย่างเดียว เพราะผู้เล่นและผู้ร่วมการเล่นต่างมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน อาจเพื่อความมั่งคั่งและมั่นคงแก่บุคคลและชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต แต่ภายหลังลดลักษณะพิธีกรรมลงเหลือเพียงความสนุกสนานบันเทิงอย่างเดียว บรรดาการเล่นทั้งหลายจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม จำแนกได้เป็นสองระดับคือประเพณีราษฎร์และประเพณีหลวง ต่างมีความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันตลอดมา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2542 : 4)

ละครราชของไทยนั้นเป็นการละเล่นประเภทหนึ่งของไทย มีทั้งระดับประเพณีราษฎร์และประเพณีหลวง ละครราชของไทยนั้นมี 3 อย่าง เชื่อว่าได้แบบอย่างมาจากอินเดีย คือละครชาตรีอย่างเช่นเล่นกันในมณฑลนครศรีธรรมราช เรียกกันในมณฑลนั้นว่าโนรา ละครที่เล่นในราชธานีเรียกว่าละครในและละครนอก ละครที่จัดในกลุ่มประเพณีราษฎร์คือละครนอกและละครชาตรี ส่วนละครในจัดเป็นประเพณีหลวง ละครทั้ง 3 อย่างนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546 : 223)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปราชการที่มณฑลนครศรีธรรมราชก็ได้ดูละครโนราชาตรีหลายครั้ง ทรงจดรวบรวมคำไหว้ครูมาไว้ในหอพระสมุดฯ พิจารณาเห็นว่ามิใช่ข้อความตำนานของละครโนราชาตรีอยู่ในบทไหว้ครูหลายประการ จึงควรเชื่อได้เป็นหลักฐานว่าละครโนราชาตรีที่เล่นกันที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้นได้แบบแผนจากละครนอกที่เล่นกันเป็นพื้นเมืองในกรุงศรีอยุธยา

คำว่าชาตรีเป็นชื่อเรียกการละเล่นของภาคใต้ที่แพร่หลายมาก่อนชื่อโนรา มีหลักฐานเก่าสุดอยู่ในโคลงกรมหมื่นศรีสุเรนทรซึ่งทรงแต่งเรื่องพระบรมศพรชกาลที่ 1 ว่า

ชาตรีตลุ่มตบทิ้ง กลองโทน

รำสะบัดขัดสะเอวโอน อ่อนแปล้

คนกรับรับขยันโยน เสียงเย็น

ร้องเรื่องรถเสนแก้ว ห่อขุยมั้ยยาโรย

ชื่อชาตรียังมีอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาว่า "ชาตรีมีแต่ล้วนชาวตะลุง ชัดกัณนุง ตามถนนแห่กรวดลาว" ต่อมาจึงเรียก มโนห์ราชาตรี แล้วกร่อนเหลือเพียง โนรา เท่าทุกวันนี้ ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่พบหลักฐานชื่อการละเล่นว่าโนราหรือชาตรี มีแต่บทละครชื่อมโนห์รา เพราะฉะนั้นชาตรีจึงไม่ใช่ชื่อท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิม (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2542 : 226)

ลักษณะของละครต้องมีตัวละคร 3 อย่าง คือตัวทำบทเป็นผู้ชายที่เรียกว่านายโรงหรือยืนเครื่อง ตัวทำบทเป็นผู้หญิงเรียกว่านาง และตัวสำหรับทำบทเบ็ดเตล็ดต่างๆ เรียกว่าจำวอด ถ้าขาดตัวละครอย่างหนึ่งอย่างใดไปก็เล่นไม่สนุก เพราะฉะนั้นละครพม่าก็ดี ละครโนราชาตรีอย่างไทยก็ดี ที่มีตัวละครแต่นายโรงตัวหนึ่ง นางตัวหนึ่ง และจำวอดตัวหนึ่งอย่างนี้เป็นอย่างน้อยที่สุดที่จะเล่นละครได้สะดวก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏมาแต่ก่อนว่าละครชาตรีชอบเล่นแต่บางเรื่องที่ตัวบทสำคัญเล่นพร้อมกันได้ไม่เกินกว่า 3 ตัว เช่นเรื่องพระรถเสน ตัวนายโรงเป็นพระรถเสน ตัวนางเป็นเมรี ตัวจำวอดเป็นม้าของพระรถเสน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546 : 225)

สำหรับที่มาของเรื่องรถเสนนี้เชื่อว่าเป็นชาดกเรื่องหนึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก ชื่อว่ารถเสนชาดก ซึ่งเป็นหมวดชาดกนอกนิบาต (พาหิรชาดก) เช่นเดียวกับเรื่องสุธนชาดก ที่กรมศิลปากรนำมาสร้างบทละครเรื่องมโนห์รา จัดแสดงเมื่อ พ.ศ. 2498 แต่รถเสนชาดกนี้มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า นามละคอนตัวเอก คือพระรถเสนและนางเมรีไปพ้องกับนามบุคคลในนิยายประวัติศาสตร์ตอนแรกเริ่มของพงศาวดารล้านช้างซึ่งเป็นตอนต้นของพงศาวดารของชนชาติในแหลมอินโดจีน ในพงศาวดารล้านช้างดังกล่าวข้างต้นระบุนามว่า "เจ้าพุทธเสน" และ "นางกวางรี" ไม่เรียกว่า "เมรี" ถึงในรถเสนชาดกก็เรียกว่า "กัังรี" และในหนังสือเก่าเช่น โคลงนิราศหรือภูษัยก็ระบุว่า "กัังรี" (กรมศิลปากร, 2500 : ก)

ความเป็นมาของละครชาตรีในกรุงเทพฯนี้เริ่มปรากฏมีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องด้วยชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลาอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ตำบลสนามกระบือ คือบริเวณถนนหลานหลวงและถนนดำรงรักษ์ในปัจจุบัน

ชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลาเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้มีความสามารถในการแสดงละครชาตรี จึงได้รวมกันตั้งเป็นคณะละครรับเหมาแสดงในงานต่างๆ เป็นที่นิยมของชาวกรุงในเวลาต่อมา จนมีชื่อเสียงในนามละครชาตรีตำบลสนามกระบือและฝึกหัดสืบต่อมาจนทุกวันนี้ แต่ในปัจจุบันถูกความกดดันจากมหรสพประเภทอื่นๆ จนใกล้จะสูญสิ้นไปแล้ว ที่เห็นแสดงกันอยู่โดยทั่วไปก็เพียงไหว้ครูและรำชาติตอนต้นตามแบบละครชาตรีเล็กน้อยพอเป็นธรรมเนียม ครั้นดำเนินเข้าเรื่องก็กลายเป็นละครนอกปนลิเกไปหมด (มนตรี ตราโมท, 2540 : 5)

การที่ละครแบบนี้มาอยู่ในภาคกลางเป็นละครชาตรี ผสมกับละครนอกเป็นละครชาตรีเข้าเครื่องทำให้เกิดเพลงร้องขึ้นหลายเพลง เช่นเพลงรำชาติสำหรับร้องดำเนินเรื่องเมื่อต้องการความรวดเร็ว เพลงนี้ก็ขยายแปลงมาจากเพลงกรับที่ร้องไหว้ครูนั่นเอง และยังมีเพลงรำชาติอีกสองเพลง เพลงหนึ่งมีทำนองเป็นเชิงตลกอย่างตาดๆ อีกเพลงหนึ่งมีเชิงเป็นอารมณ์โศก เมื่อคราวที่กรมศิลปากรปรับปรุงละครเรื่องมโนห์ราออกแสดงให้ประชาชนชมที่โรงละครศิลปากร ข้าพเจ้าเป็นผู้บรรจุกทำนองเพลงร้อง จำเป็นจะต้องใช้เพลงรำชาติทั้งสามเพลง จึงต้องใส่หมายเลขให้เป็นที่รู้จักกันเพื่อให้คนร้องรู้ว่าเป็นเพลงรำชาติไหน (มนตรี ตราโมท, ม.ป.ป. : 274)

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าเพลงร้องรำชาติที่ใช้ดำเนินเรื่องในการแสดงละครเรื่องมโนห์ราเป็นการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นใหม่ด้วยการรวมลักษณะสำเนียงการร้องกรับไหว้ครูในราดั้งเดิมอย่างภาคใต้และการร้องรำของละครนอกอย่างภาคกลาง เกิดเป็นทำนองใหม่ที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งปรากฏที่ใช้เฉพาะในเรื่องมโนห์ราและมโนห์รานี้เท่านั้น โดยเรื่องมโนห์รามีการร้องรำชาติครบทั้งสามชนิดดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นวิจัยเรื่อง "วิเคราะห์รำชาติในเรื่องมโนห์รา" นี้ จึงเป็นการศึกษาประวัติความเป็นมาของการแสดงละครชาตรี ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในเป็นบทร้องในการแสดง และวิเคราะห์ทำนองรำชาติที่ใช้ดำเนินเรื่อง เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของบทร้องและทำนองขับร้องตามหลักทฤษฎีดุริยางคศิลป์ไทย ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยฉบับนี้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในรูปแบบทำนองและการขับร้องละครชาตรีได้อย่างลึกซึ้ง เป็นประโยชน์ในการช่วยอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าแขนงนี้ให้คงอยู่ ตลอดจนเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของเรื่องรุดเสนและการแสดงละครเรื่องรุดเสน
2. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของทำนองร่ายชาตรีและคำประพันธ์ที่ใช้ขับร้อง
3. วิเคราะห์เปรียบเทียบทำนองขับร้องร่ายชาตรีชนิดต่างๆ ด้วยกระบวนการสังคีตลักษณะวิเคราะห์

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาทำนองร่ายชาตรีจากบทละครเรื่องรุดเสนซึ่งแสดงโดยคณะละครชาตรีในกรุงเทพฯ เท่านั้น โดยทำการวิจัยในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ศึกษาบริบทที่สำคัญเกี่ยวกับการแสดงละครชาตรี ดังนี้
 - 1.1 ประวัติและความเป็นมาของการแสดงละครชาตรี
 - 1.2 ประวัติและความเป็นมาของการแสดงละครเรื่องรุดเสน
 - 1.3 ประเภทของวงดนตรีและเพลงที่ใช้ในการแสดงละครชาตรี
2. ศึกษารูปแบบการขับร้องประกอบการแสดงละครชาตรี ดังนี้
 - 2.1 รูปแบบคำร้องในทำนองเพลงร่าย
 - 2.2 รูปแบบการดำเนินทำนองร่าย
3. ศึกษาและวิเคราะห์ทำนองร่ายชาตรีด้วยหลักสังคีตลักษณะวิเคราะห์ ดังนี้
 - 3.1 ความสัมพันธ์ของทำนองร่ายชาตรีและคำประพันธ์ที่ใช้ขับร้อง
 - การดำเนินทำนอง
 - เสียงตก
 - ระดับเสียงที่ใช้ในการร้องร่ายชาตรี
 - 3.2 รูปแบบกลวิธีขับร้องและสำนวน
 - 3.3 จังหวะในการร้องร่ายชาตรี
 - 3.4 เปรียบเทียบสำนวนร่ายชาตรีแต่ละชนิด

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการค้นคว้าข้อมูลอ้างอิงจากหนังสือ เอกสาร บทความทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านดุริยางค์และนาฏศิลป์ไทย ทั้งนี้จะแบ่งขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูล

1.1 ศึกษาประวัติความเป็นมาของเรื่องรถเสนและการแสดงละครเรื่องรถเสนจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

1.2 รวบรวมบทละครเรื่องรถเสน และสัมภาษณ์บันทึกแถบเสียงจากผู้เชี่ยวชาญและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงละครชาตรีเพื่อนำมาศึกษาและวิเคราะห์

1.3 ศึกษารูปแบบการดำเนินงานของทางร้อง โดยการบันทึกข้อมูลที่ได้เป็นโน้ต

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของเรื่องรถเสนและการแสดงละครเรื่องรถเสน

2.2 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินงานของทางร้องชาตรีและรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในการแสดงละครเรื่องรถเสน

2.3 วิเคราะห์ทำนองร้องชาตรีด้วยหลักสังเกตลักษณะวิเคราะห์ดังนี้

2.3.1 ระดับเสียงที่ใช้ในการร้องชาตรี

2.3.2 รูปแบบกลวิธีขับร้องและสำนวน

2.3.3 จังหวะในการร้องชาตรี

2.3.4 เปรียบเทียบสำนวนร้องชาตรีแต่ละชนิด

3. เรียบเรียงผลการวิจัยและนำเสนอเป็นบท

4. สรุปผลการวิจัย

ในระหว่างการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านดุริยางคศิลป์ไทย ดังนี้

- อาจารย์มณฑนา อยู่ยั้งยืน คีตศิลป์น สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร

- อาจารย์สุดจิตต์ ดุริยประณีต ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (คีตศิลป์ไทย)
- อาจารย์จิรัส อัจฉรงค์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย)
- อาจารย์ทองใบ เรืองนนท์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบประวัติความเป็นมาของเรื่องรถเสนและการแสดงละครเรื่องรถเสน
2. ทราบความสัมพันธ์ของทำนองรายชาตรีและคำประพันธ์ที่ใช้ขับร้อง
3. สามารถอธิบายและเปรียบเทียบสังคีตลักษณะของทำนองขับร้องรายชนิดต่างๆ
4. เพื่อเป็นการอนุรักษ์วิธีการขับร้องเพลงประกอบการแสดงละครเรื่องรถเสน และเป็นเอกสารเพื่อค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับดนตรีประกอบการแสดงต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

รายชาตรี ในทางทฤษฎีดุริยางค์ไทยหมายถึงทำนองร้องสำหรับดำเนินเรื่องของละครชาตรี มีแต่ลูกคู่รับไม่มีทำนองเครื่องเป่าพาทย์รับ มีลักษณะพิเศษต่างไปจากรายชนิดอื่นๆคือมีหน้าทับกลองโชนประกอบ